

جلد (۴) ، تاریخ پزشکی

تاریخ فرهنگ و تمدن اسلام و ایران

گردآوری: شهباز رهبر

فهرست مطالب

فصل اول: کلیات فرهنگ و تمدن

- بنیادهای مفهومی و زمینه‌های تاریخی ۱۰
- نتایج حاصل از انتشار اسلام ۱۰
- وضعیت علوم مختلف در تمدن اسلامی ۱۱
- تعریف فرهنگ و تمدن ۱۱
- پدیده بحران و آشفتگی یک فرهنگ چه زمانی است؟ ۱۳
- عوامل مؤثر در زایش و اعتلای تمدن‌ها ۱۳
- علل زوال و انحطاط تمدن‌ها ۱۴
- مروری بر تاریخ و فرهنگ اسلام از عصر دعوت تا دوره فتوح ۱۵

فصل دوم: شکوفایی علوم در تمدن اسلامی

- تقسیم‌بندی و طبقه‌بندی علوم ۲۲

فصل سوم: تأثیر تمدن اسلامی بر تمدن غربی

- علوم عقلی، فلسفه اسلامی و علوم الهی ۳۸
- ریاضیات اسلامی ۴۰
- ستاره‌شناسی اسلامی ۴۱
- جغرافیای اسلامی ۴۱
- هنرهای اسلامی ۴۲

فصل چهارم: علل درونی و بیرونی رکود تمدن اسلامی

- رکود تمدن اسلامی ۵۰

فصل پنجم: اقتدار مجدد جهان اسلام و علل متأخر رکود آن

- اقتدار مجدد جهان اسلام ۶۴
- علل متأخر رکود فرهنگ و تمدن اسلامی ۶۶

۷۸.....	بیداری اسلامی
فصل ششم: جایگاه دانش پزشکی در بررسی‌های دانشمندان مسلمان	
۸۴.....	پزشکی در ایران پیش از اسلام
۸۷.....	سایر مکتب‌های پزشکی تأثیرگذار در پزشکی اسلامی
۹۱.....	تکوین پزشکی اسلامی
فصل هفتم: مبانی طب سنتی ایران	
۱۲۸.....	حکمت و جایگاه علوم از دیدگاه حکما
۱۲۹.....	جایگاه و روابط علوم در گذشته
۱۲۹.....	تقسیم‌بندی علم طب
فصل هشتم: داروشناسی اسلامی	
۱۶۰.....	کلیات
۱۶۰.....	منابع اصلی طب اسلامی
۱۶۰.....	نقش اسلام در رشد و شکوفایی دانش پزشکی
۱۶۱.....	رهنمودهای طب اسلامی
۱۶۱.....	اشکال دارویی
۱۶۳.....	غذا و دوا در سنت پزشکی
فصل نهم: نوآوری‌های دانشمندان مسلمان و ایرانی در علوم پزشکی	
۱۶۶.....	جراحی
۱۶۹.....	علت‌شناسی و پاتوفیزیولوژی
۱۷۰.....	داروسازی
۱۷۱.....	بیهوشی
۱۷۱.....	بیماری‌شناسی

فهرست مطالب

- ۱۷۳..... آناتومی و فیزیولوژی
- ۱۷۷..... تشخیص افتراقی
- ۱۷۸..... دندان پزشکی

کلیات فرهنگ و تمدن

بنیادهای مفهومی و زمینه‌های تاریخی

از حدود سال ۶۱۰ میلادی، دین اسلام با دعوت پیامبر اسلام (ص) در مکه پای به عرصه وجود نهاد. اساس تاریخی دین اسلام را از این زمان می‌توان به دو مرحله تقسیم کرد:

۱. مرحله دعوت؛

۲. مرحله هجرت پیامبر (ص) به یثرب و تشکیل حکومت اسلامی. پس از تشکیل حکومت اسلامی، دین اسلام وارد دوره گسترش خود شد. همجواری اسلام با تمدن‌های ایران، روم و مصر زمینه ارتباط با این حوزه‌های تمدنی را فراهم آورد. پیامبر اسلام (ص) پس از صلح حدیبیه، که باعث تثبیت حاکمیت اسلام در شبه‌جزیره شد، با ارسال نامه به سران کشورهای همسایه، امکان ارتباط مسلمانان با آنها را فراهم ساخت. این وضع پس از پیامبر، در زمان خلفای راشدین، به‌گونه‌ای دیگر رقم خورد. در عهد اموی و عهد عباسی این کار ادامه پیدا کرد. **✦ صلح حدیبیه: تثبیت حاکمیت اسلام در شبه‌جزیره**

در اواسط عهد عباسی گستره اسلام در سه قاره آسیا، آفریقا و اروپا امتداد یافت. گستره جغرافیایی دین اسلام در این دوره مرزهای زیر را شامل می‌شد:

✦ از شرق تا مرز چین امروزی؛

✦ از غرب تا مراکش کنونی در غرب آفریقا یعنی مت‌اله غربی مسکونی آن زمان؛

✦ از شمال تمامی منطقه ماوراءالنهر و جنوب سیبری، بخش وسیعی از آسیای صغیر، تمام ساحل شرقی مدیترانه و کوه‌های پیرنه-حداصل اسپانیا و فرانسه؛

✦ از جنوب نیز مجمع‌الجزایر آسیای جنوب شرقی، جنوب شبه‌جزیره جفنا در سریلانکا و جنوب صحرای آفریقا.

نتایج حاصل از انتشار اسلام

۱. حاکم شدن الفت و وحدت در میان مردمی که تا پیش از ظهور اسلام، محدوده جغرافیایی زندگی آنان صحنه نبردها و جدال‌های بی‌حاصل بود.

۲. فراهم ساختن زمینه تضارب آرا و افکار بین تمدن اسلامی و فرهنگ و تمدن‌های پیشین.

۳. پدید آمدن «علوم اسلامی» بر محور قرآن مجید و استفاده بهینه از علوم و معارفی که در این سرزمین‌ها پیش از ورود اسلام وجود داشت.

خود رسید.

با گسترش یافتن بحث‌های تفسیری بر اساس مَشَرَب‌های مختلف و متضاد کلامی دردوره عباسی گروهی از دانشمندان مسلمان بر اساس تخصص و مذهب خود به تفسیر قرآن کریم پرداختند؛ دانشمندان علم نحو: از دیدگاه ادبیات و علوم بلاغت به تفسیر و تبیین آیات مبادرت کردند.

دانشمندان علوم عقلی: قرآن را بر اساس قواعد و مبانی فلسفی و اقوال و آرای حکما و فلاسفه اسلامی تفسیر کردند.

انواع نحله‌ها و روش‌های تفسیری:

۱. تفسیر قرآن به قرآن؛
۲. تفسیر اجتهادی؛
۳. تفسیر موضوعی؛
۴. تفسیر تطبیقی؛
۵. تفسیر عصری؛
۶. تفسیر تاریخی؛
۷. تفسیر فلسفی؛
۸. تفسیر ادبی؛
۹. تفسیر نقلی؛
۱۰. تفسیر هدایتی و تربیتی؛
۱۱. تفسیر فقهی؛
۱۲. تفسیر کلامی؛
۱۳. تفسیر رمزی؛
۱۴. تفسیر عرفانی.

علامه سید محمد حسین طباطبایی (صاحب کتاب تفسیر المیزان) در سده چهاردهم، در سبک تفسیر، تحولی پدید آورد وی با روش تفسیری «قرآن به قرآن»، یکی از چند معنای آیه را به کمک دیگر آیات، ترجیح داده است. * از مهم‌ترین و جامع‌ترین تفاسیر شیعه در دوره معاصر و مشهورترین تفسیر در سده اخیر نزد امامیه: تفسیر المیزان

۳. حدیث

شیعیان از همان زمان به اهمیت حدیث پی برده و با کتابت آن به حفظ این میراث تاریخی اقدام کردند. اهل سنت تا نیمه دوم سده دوم هجری مجموعه مدونی از احادیث نداشتند؛ زیرا خلیفه دوم کتابت حدیث را نهی کرده بود.

* نخستین کتاب حدیث از امام علی (ع) و در حقیقت املائی پیامبر (ص) بوده است. به گزارش برخی از محققان، این کتاب نزد امام باقر (ع) وجود داشته و آن را به «حکم بن عتیه» نشان داده است. به گزارش شیخ مفید، محقق حلی و شهید اول، شیعیان از عهد امیر المؤمنین (ع) تا عهد امام عسکری (ع) (نیمه سده سوم هجری) چهارصد کتاب حدیث (اصول اربعمائه) تألیف کرده‌اند.

و گام‌های این موسیقی را بکار بردند. اسپانیایی‌ها، در سده سوم هجری از اوزان و بحرهای موسیقی یاد شده استفاده می‌کردند و بیشتر آلات و ادوات موسیقی را مسلمانان به اروپا وارد کردند.

معماری اسلامی

طاق‌های گوتی (جناغی) در اروپا، اقتباس از مسلمانان است آنها این‌گونه طاق‌ها را در سده دهم میلادی در مصر، سیسیل و ایتالیا به‌وجود آورده‌اند.

سبک‌های معماری اسلامی

نخستین ساختمان‌هایی که در آغاز مسلمانان بنا کردند: مساجد و قصرها

مساجد ساخته شده توسط مسلمین:

۱. مسجد قدیمی مدینه (۶۲۲ میلادی)؛
۲. مسجد کوفه (۶۳۹ میلادی)؛
۳. مسجدی در فسطاط قاهره (۸۴۲ میلادی)؛
۴. پس از فتح بیت‌المقدس، در نزدیک مسجد عمر، ساختمانی باشکوه به نام قبه الصخره ساخته شد؛
۵. مسجد بزرگ دمشق، ساختمان آن تحت تأثیر آن دسته از کلیساهایی که در سوریه ساخته شده، قرار گرفته است؛
۶. مناره مسجد دمشق نخستین مناره‌ای بود که برای فراخواندن مردم به نماز ساخته شد؛

۷. مسجد بزرگ قرطبه در اسپانیا که بنای آن از ۷۸۶ میلادی آغاز گردید، دارای دوازده جناح است که هر کدام به‌وسیله هلال‌هایی از دیگری جدا می‌شوند. هر جناح نیز بیست ستون دارد که در اصل رومی‌اند؛

۸. مسجد بزرگ سامرا، محراب عمیقی در صحن آن قرار دارد و با چند ایوان احاطه شده است؛

۹. مسجد ابن طولون در قاهره نیز از جمله مساجدی است با ویژگی‌های مساجد کهن بین النهرین.

سده‌های نهم و دوازدهم میلادی: قلعه‌های نظامی بسیاری به دست مسلمانان بنا شد و در جنگ‌های صلیبی، مسیحیان طرح‌های ساختمانی آن را از مسلمانان آموختند.

0

اقتدار مجدد جهان اسلام و علل متأخر رکورد آن

در دوره خیزش مجدد جهان اسلام، شاهد ظهور سه دولت صفویه در ایران، عثمانی در غرب ایران و گورکانیان در شرق ایران می‌باشیم. این فصل را در سه بخش اصلی زیر مورد بحث قرار می‌دهیم:

الف) اقتدار مجدد جهان اسلام؛

ب) علل متأخر رکود فرهنگ و تمدن اسلامی؛

ج) بیداری اسلامی.

اقتدار مجدد جهان اسلام

فرهنگ و تمدن دوره صفوی

برای بحث در مورد فرهنگ و تمدن دوره صفوی به ۴ مورد زیر می‌توان اشاره کرد:

۱. رسمی شدن مذهب تشیع؛
 ۲. مدرسه و علوم؛
 ۳. معماری؛
 ۴. تسلیحات نظامی؛
 ۵. رسمی شدن مذهب تشیع.
- ♦ شاه اسماعیل صفوی: رسمی کردن مذهب شیعه در تبریز (سال ۹۰۷ هجری) فرمان داد خطبه به نام «ائمه اثنی عشر سلام الله علیهم الی یوم الحشر» بخوانند.
- ♦ با رسمیت یافتن تشیع، ایجاد خلأهای جدی فرا روی صفویان قرار گرفت از جمله استقرار احکام شیعی و تمشیت امور بر مبنای فقه شیعه.
- ♦ شاه اسماعیل دعوت از علمای شیعی جبل عامل و بحرین برای مهاجرت به ایران کرد.
- در دوره شاه تهماسب نیز علمای فراوانی به ایران مهاجرت کردند در نتیجه بعضی از علما با دولت صفوی همکاری کردند در عوض شاهان نیز به تقویت جایگاه علمای دینی و در اختیار قرار دادن مناصب مهمی چون صدر، شیخ الاسلام، مجتهد، قاضی و مفتی به آنان اقدام کردند. علما با آموزش، تعلیم و نگارش کتاب به گسترش تشیع کمک کردند و موجبات رشد و گسترش دانش‌ها و معارف شیعی را فراهم آوردند.

(رابطه خداوند با جهان) و علم جواهر بسیط (شناسایی عقل و شعور) است.

قطب الدین شیرازی طبقه‌بندی علوم را در اواخر قرن هفتم هجری عرضه کرد. بر اساس آن، علوم به دو دسته زیر تقسیم می‌شوند:

۱. علوم حکمی

الف) علوم نظری: شامل فراطبیعت (مابعدالطبیعه)، ریاضیات، طبیعیات و منطق است.

زیرشاخه طبیعیات، خود به دو دسته زیر تقسیم می‌شود:

❖ اصلی: شامل علم سماع طبیعی، علم السماء و العالم، علم کون و فساد، علم آثار علوی، علم معادن، علم نبات، علم حیوان و علم النفس است.

❖ فرعی: شامل علوم پزشکی، احکام نجوم، فلاحت، فراست، تعبیر خواب، کیمیا، طلسمات و نیز نجات است.

ب) علوم عملی: شامل اخلاق، تدبیر منزل و سیاست مُدُن است.

۲. علوم غیر حکمی

به این دسته از علوم، علوم دینی نیز گفته می‌شود.

الف) علوم نقلی؛

ب) علوم عقلی (اصول و فروع).

دیدگاه فیلسوفان مسلمان برای تقسیم‌بندی علوم جزئی‌نگر بوده است.

❖ با مقایسه تقسیم‌بندی علوم از دیدگاه فارابی: کلی‌نگر

❖ قطب الدین شیرازی: جامع‌تر

بر این اساس، تقسیم‌بندی علوم از نظر قطب الدین شیرازی جامعیت بیشتری داشته است. علت آن گسترش دانش پزشکی و دیگر علوم از زمان زندگی فارابی تا دوران قطب‌الدین شیرازی بوده است. تقسیم‌بندی غزالی به مراتب گسترده‌تر از تقسیم‌بندی فارابی است.

واژه‌شناسی پزشک

پزشک واژه‌ای فارسی است. سابقه کهن این واژه، که کاربرد آن به هزاره چهارم پیش از میلاد می‌رسد، از سابقه چند هزار ساله حضور این طبقه شاغلان در ایران باستان نشان دارد. بر اساس این ریشه‌شناسی، علاوه بر صورت امروزی واژه پزشک، صورت‌های گویشی چندی از این واژه در طول زمان در زبان فارسی وجود داشته است؛ از جمله صورت‌های بَجَشک و بِجَشک، که حدود قرن سوم